

4. Ионин Л. Г. Культура в социологической традиции / Л. Г. Ионин // Социология культуры. – [4-е изд., перераб. и доп]. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – С. 36-58.
5. Лукман Т. Структури життєсвіту / Томас Лукман, Альфред Шюц; [пер. з нім. Вахтанг Кебуладзе]. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 560 с.
6. Феноменологическая социология // Критика современной буржуазной теоретической социологии; [под. ред. В. Г. Осипова]. – Москва: Наука, 2003. – С. 95-141.
7. Штомпка П. Временное изменение общества: социальное время / П. Штомпка // Социология социальных изменений. – М., 1996. – С. 67–84.
8. Шюц А. Феноменология и социальные науки / Альфред Шюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 151-234.

Отримано 22.03.2017

УДК 316.01

Недзельський А.О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин

ПОВСЯКДЕННІ СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена розгляду концептуального наповнення та евристичного потенціалу поняття повсякденних практик у соціології. Проаналізовані підходи до повсякденності в деяких «феноменологічних» і постструктуралістських соціологічних теоріях та акторно-мережевій теорії Б. Латура. Ці теорії виявляють неоднозначність інтерпретацій сутності повсякденних соціальних практик.

Ключові слова: повсякденність, повсякденні практики, раціональність, соціальна мережа, потокова взаємодія.

Статья посвящена рассмотрению концептуального наполнения и эвристического потенциала понятия повседневных практик в социологии. Проанализированы подходы к повседневности в некоторых «феноменологических» и постструктуралистских социологических теориях, а также акторно-сетевой теории Б. Латура. Эти теории

отмечают неоднозначность интерпретаций сущности повседневных социальных практик.

Ключевые слова: *повседневность, повседневные практики, рациональность, социальная сеть, потоковое взаимодействие.*

The article is devoted to consideration of meaning and heuristic potential of everyday-life practices concept in sociology. The author has analyzed sociological approaches to study everyday-life practices in some «phenomenological» and post-structuralist theories and in the Bruno Latour's actor-network theory. These theories reveal the ambiguity of interpretations of the nature of everyday-life social practices.

Keywords: *everyday-life, everyday practices, rationality, social network, flow interaction.*

У прагненні комплексно і всебічно пояснити соціальні процеси і те, як стає можливим їх впорядкування, сучасна соціологія, так чи інакше, звертається до вивчення явищ не помітних та не проблемних для людей у їх звичній щоденній діяльності. На таких явищах концентрується соціологія повсякденного життя, представлена зокрема феноменологічними та деякими постструктуралістськими підходами. Польський соціолог П. Штомпка, наголошуючи на важливості повороту соціології до дослідження повсякденної екзистенції, зазначає, що «соціологія повсякденності пропонує додати вивчення соціальних подій на найбільш реальному, очевидному та банальному рівні щоденного життя до аналізу комплексних абстракцій, соціальних систем, структур, соціальних дій. Вона претендує на те, що такі абстракції втілені і реалізовані в епізодах повсякденного життя» [1]. Іншими словами, вони здійснюються у свідомості та діяльності людей, що дає змогу інтерпретувати їх як результати повсякденних соціальних практик. Втім, саме поняття соціальних практик залишається неоднозначним. Отже, метою даної статті є виявлення смислового наповнення концепту соціальних практик у контексті соціології повсякденного життя.

Німецькі науковці Е. Гуссерль та А. Шюц заклали теоретичні основи соціології повсякденності і, не дивлячись на те, що їхні феноменологічні ідеї у поєднанні зі зростаючим впливом ідей прагматичної філософії американців У. Джеймса та Ч. Пірса сформували основні методологічні позиції дослідження повсякденності в соціології, різні соціологічні підходи по-різному інтерпретують те, що ми називаємо повсякденним життям. Наприклад, з позицій структурного функціоналізму, повсякденність як непроблематизована взаємодія постає втіленням соціального порядку і є проявом структури суспільства. Символічний інтеракціонізм звертає увагу на діяльну природу суспільства, а, отже, і повсякденне життя з цих позицій може бути проінтерпретоване в термінах дій соціальних акторів і їхніх взаємних інтерпретацій цих дій. Так звана феноменологічна соціологія, користуючись методом феноменологічної редукції, який означає відмову від постулату про існування світу об'єктів за межами свідомості, привертає увагу до повсякденності в обох цих інтерпретаціях.

Для соціолога, що стоїть на засадах феноменологічного світогляду, повсякденність постає і у вигляді рутинізованої діяльності, і як життєвий простір, що поширюється на все суспільство, і як життєвий світ, в якому правила і порядок взаємодій доступні всім учасникам у спільному запасі знання. Рутинні дії соціальних суб'єктів розглядаються з цієї точки зору все ж як дії соціальні. Таку «соціальність» визначає не стільки направленість на інших суб'єктів соціальної взаємодії, скільки обумовленість спільними з ними типізаціями та здійснення у єдиному просторі й часі, на перетині різних суб'єктивностей, що можливо лише в життєвому світі.

Вчені, яких відносять до феноменологічного напрямку в соціології, одночасно намагаються враховувати свободу соціальних суб'єктів представляти себе іншим на сцені соціального (Е. Гофман), здійснюючи взаємну інтерпретацію ролей один одного, та фіксувати обумовленість повсякденних дій самою їх типовістю, повторюваністю, інституціоналізованістю (П. Бергер і Т. Лукман). Адже, за твердженням П. Бергера і Т. Лукмана, інституціоналізація має місце будь-де, де здійснюється взаємна типізація узвичаєних дій діячами різного роду [2, с.92].

Принципово важливо, що фокусуючи увагу на повсякденній діяльності в суспільстві, соціологія як предметно орієнтована наука не може уникнути спокуси поширити значення поняття повсякденного на весь суспільний порядок, соціальну структуру, діяльність і взаємодію індивідів, первинних соціальних груп, спільнот, соціальних організацій та інститутів. Ми можемо проінтерпретувати повсякденність як систему перетинів індивідуальних світоглядів у просторово-часових координатах і лише суто суб'єктивний час і простір, такі як переживання сну або афекту, залишаються поза її межами і, фактично, поза межами предметного поля соціології.

Започаткований Г. Гарфінкелем «етнометодологічний» підхід уникає абсолютизації повсякденного через орієнтацію не на предмет, а на метод. Повсякденність для Г. Гарфінкеля і його послідовників – це не стільки сфера чи діяльність, скільки методи індивідуальних та колективних соціальних суб'єктів, за допомогою яких вони в кожній взаємодії практично здійснюють соціальний порядок [3]. Застосування цих методів призводить до очікуваних результатів, до утворення закономірностей і повторюваних відстежуваних зв'язків. При цьому в етнометодології враховується притаманна соціальному актору свобода волі. Він не залежить повністю ні від типових шаблонів, ні від звичних схем. Його здатність впливати на правила та корегувати власні диспозиції забезпечує контингентність суспільних відносин, краще відображає їх складність на мікрорівні, хоча й не надає, як здається, надійних інструментів для пояснення тенденцій макрорівневих суспільних змін.

Повсякденне життя, проходячи крізь призму соціологічного аналізу, постає сферою безпосереднього здійснення повторюваних взаємодій і одночасно – результатом практичної діяльності соціальних акторів. Коли ми говоримо про повсякденність як про практичне досягнення, ми маємо розводити практики й соціальні дії. У понятті соціальної практики втілюється значення «способу дій», який може бути застосований до тієї чи іншої ситуації. Існування повсякденних, повторюваних і рутинізованих ситуацій

призводить до того, що спільно визнані раціональними шаблони активності групуються в цілісні практичні схеми, які закріплюються в соціальному запасі знання. При чому соціальні практики мисляться універсально і, стандартизуючись, рутинізуючись, а іноді й ритуалізуючись, оформлюють повсякденну діяльність.

За влучним міркуванням П. Бурдьє, «теорія практики, взята як практика, нагадує, що, з одного боку, на противагу позитивістському матеріалізму предмети пізнання мають бути сконструйовані, а не просто пасивним чином зареєстровані, а з іншого – що, на відміну від інтелектуалістського ідеалізму, принципом такої побудови є система структурованих і структуруючих диспозицій, які формуються в практиці й постійно направлені на практичні функції» [4, с.101]. Таким чином, соціологія має фіксувати самовідтворення практичних схем сприйняття та узгодження елементів соціальної реальності безпосередньо в буденних практиках соціальних акторів.

Пояснення того, як можлива така рутинізація соціальних практик ускладнюється в умовах мінливого сучасного суспільства. Зокрема, на це вказують З. Бауман та Е. Гіденс, коли ведуть мову про суспільство сучасного модерну. Можна погодитись зі спостереженням З. Баумана, що такі поняття як «адаптація», «приспосовування», «узвичаєння» незмінно впливали на поверхню, коли обговорювалось «соціальне». Саме соціальне, – стверджує З. Бауман, – стосувалось конформності; все інше було аномією, аномалією, патологією або відхиленням: асоціальним, антисоціальним [5, с.21]. Натомість, у сучасному «текучому» суспільстві «рутина, звички, яких вона вимагає, і знання, які на них ґрунтуються, більше не працюють. У мінливих умовах, гнучкість стає синонімом раціональності» [5, с.22].

До того ж З. Бауман відмічає, що «для жителів сучасного суспільства в його твердій та керованій стадії основне протиріччя фіксувалось між підкоренням нормам та відхиленням від них; основне протиріччя в нашому суспільстві в його сучасній розплавленій і децентралізованій стадії, з яким ми зобов'язані бути готові зустрітись, щоб продовжити свій шлях до дійсно незалежного суспільства, – це протиріччя між здатністю прийняти на себе відповідальність і прагненням знайти прихисток, де не потрібно відповідати за власні дії» [6, с.228]. Сучасний світ висуває жорсткі вимоги до індивідів, примушуючи їх брати на себе відповідальність і за свою повсякденну діяльність, яку тепер не можна виправдовувати самою лише традицією. Свої та чужі рутинні практики починають рефлексуватись, а отже, перестають бути такими стійкими, як колись.

Тієї ж думки дотримується й Е. Гіденс, стверджуючи, що «ми живемо в світі, який цілком сконструйований через рефлексивно застосоване знання, й ми ніколи не можемо бути впевненими, що будь-який елемент не буде переглянуто» [7]. Таким чином, колись надійна і самоочевидна сфера повсякденного життя стикається з кризою довіри і піддається рефлексії індивідами. Рутинізоване знання й рутинізовані практики починають сприйматись ними як тимчасові і піддаються перевіркам, а повторювана й стабільна повсякденність подекуди перестає бути нормою і основою соціального порядку.

Відповідаючи на виклики сучасності, соціологія повсякденності вимушена давати нові пояснення тому, як повсякденне життя все ще можливе. Так, сучасна людина може використовувати практичні схеми, але постійні зміни зовнішніх умов вимагають постійної модифікації цих схем. Цю тенденцію вдало окреслив К.О. Склярєнко в своїй статті «Руйнування повсякденності як актуальна практика в умовах нової сучасності»: «Сучасний соціум стає усе більш динамічним, нестабільним і важкопрогнозованим. Відповідно, такими ж нестійкими, порушуваними, стають і культурні зразки повсякденності, що протягом тривалого часу вироблялися соціальними групами» [8].

Автори праці «Теорія Практик» В. Волков і О. Хархордін стверджують, що «соціальні зміни можуть бути зрозумілі як зміни фонових практик, що супроводжуються появою відповідних ідентичностей, формальних інститутів та ідеологій» [9, с.23]. Мова йде про зміни неактуалізованих форм людської діяльності, які конституують умови життя суспільства. При чому «фоновими» практики залишаються доти, доки вони не піддаються рефлексії.

На нашу думку, поняття фонових практик тісно пов'язане із поняттям фонових очікувань, введеним Г. Гарфінкелем. Фонові практики характеризують надіндивідуальні умови соціальних взаємодій, а фонові очікування є безпосередньо описами членів суспільства структур взаємодій, які «бачаться, але не помічаються», постійно наявні під час взаємодії, але не усвідомлюються [3, с. 41]. Звернення до них впорядковує соціальну взаємодію в межах тієї чи іншої спільноти і визначає реакції на її порушення.

Етнометодологічне поняття рефлексивного моніторингу, який є невід'ємним атрибутом повсякденної діяльності, частково пояснює, як нерутинне може залишатись повсякденним. Адже те, що повсякденність втрачає свою характеристику повторюваності, ще не означає її проблематизацію і, як наслідок, перетворення на неповсякденне. Усвідомлення ризиків та раптові зміни самі стають частиною повсякденного життя завдяки виникненню й закріпленню практик їх сприйняття і реакції на них. Наприклад, поширюючись, у суспільстві рутинізується стан прекарності (ненадійної, нестійкої зайнятості) і як наслідок, аномія також стає чимось нормальним і загально очікуваним. Негативні явища, стаючи повсякденними, породжують стійкі практики підтримки, які в подальшому інституціоналізуються і можуть закріпитись в поколіннях.

Соціальні практики часто виникають як легітимація раціонального вирішення колись неповсякденної ситуації. Наприклад, Г.С. Беккер, представляючи економічний підхід до людської поведінки, стверджує, що вся «людська поведінка характеризується тим, що учасники максимізують корисність за стабільного набору вподобань і накопичують оптимальні об'єми інформації та інших ресурсів» [10]. Спостерігаючи таку раціональність, слід згадати, що «поворот до практик» в соціології є частиною «прагматичного повороту» в гуманітарних науках. Тим не менш, якщо звернути увагу на типологію людської дії М. Вебера, лише два її види з чотирьох є раціональними (і соціальними) – ціннісно-раціональна дія і ціле-раціональна. Також Б. Вальденфельс наголошує на мінливості раціональності і великій

кількості форм, яких вона може набувати. Він розуміє раціональність «у широкому сенсі цього слова, як те, що втілюється в смислові, правильні, регулярно повторювані розсудливо-прозорі взаємозв'язки, які існують у різних полях та стилях раціональності» [11]. Він продовжує, говорячи про те, що існує раціональність, яка базується на досвіді і яка втілюється в дії та мові й не витікає лише з підлеглого меті раціонального розрахунку або зазіхань на чисту значимість [11]. Таким чином, раціональною може бути така діяльність, яка не вимагає зусиль з конструювання нових практик. На цьому тримається повторюваність повсякденної взаємодії, коли суспільні явища (в тому числі й негативні) та структури відтворюються в діях соціальних суб'єктів за звичкою. Практики з інструменту повсякчас перетворюються на мотивуючі структури повсякденних дій.

Безпосередня діяльність кожного суб'єкта відбувається на практичному тлі, серед так званих «фонових практик», які забезпечують передбачуваність (так робиться, так прийнято відповідати, так традиційно склалось). Саме на таких реаліях повсякденного життя формуються цілі мережі повсякденних взаємодій. Б. Латур у цьому контексті говорить про актор-мережі як про суб'єкти, що здійснюють соціальне, яке «можливо вловити лише коли виникає зсув у попередньому зв'язку» [12, с.5]. Таким чином, повсякденне для вченого – це прогалини між зв'язками соціальних мереж, той практичний фон, на якому актори і актанти здійснюють соціальне. Елементом соціального постає «актор-мережа», яка може розумітись як площина активності, що складається з діячів, практик і всього того набору речей, що забезпечує можливість їх здійснення. Повсякденний світ знову розуміється як основа соціального порядку, але – не в якості незмінних і відтворюваних типізацій і взаємодій, а як тло, на якому можуть розгортатись мережі соціальних зв'язків.

Отже закономірно, що в умовах пізнього модерну і сам термін «соціальна практика» зазнає критичного переосмислення. Так, О. Б. Божков у своєму есе «Повсякденність і практики: до уточнення понять» виступає за інтерпретацію терміну практик як нових усвідомлюваних, таких, що переживають своє становлення форм поведінки [13]. Тобто практики, на відміну від повсякденної діяльності акторів, залишають (в термінах Б. Латура) «сліди», можуть бути простежені і вказують скоріш на здійснення «соціальної динаміки», на зміни в закономірностях функціонування сталого й принципово неспостережуваного тла.

Нова нестійка та ненадійна повсякденність може пояснюватись за допомогою метафори потоку, на противагу її визначенням як предметного поля, інституційної системи, сфери, практичного досягнення чи тла для соціальних практик. Сенс цієї метафори полягає в тому, що непростежність як основна, на нашу думку, характеристика повсякденності стає можливою завдяки очікуваній та узгодженій акторами мінливості соціальних практик. Ця узгодженість формується в соціальних мережах, зв'язки у яких перебувають під впливом відмінних фонових очікувань різних акторів, які підтримують постійну, хоча й часто опосередковану взаємодію. За твердженням Д.В. Іванова «координація об'єктів у потоці забезпечується постійним рухом через

межі нормативності» [14, с.15]. Тобто, зусилля для координації взаємодії вимагаються лише за умови її виходу з повсякденності. На нашу думку, метафора потоку може бути застосована для характеристики повсякденних соціальних практик і дає можливість фіксувати і використання етнометодів, і слідування за типізованими, перестворюваними, колективними схемами, і наявність мінливих форм раціональності акторів всередині мережі.

Отже справедливо відзначити, що говорячи про повсякденність, ми передбачаємо відсутність у певних суб'єктів напруження у сприйнятті соціальної реальності і взаємодії в ній. Повсякденне життя може сприйматись і як спільний життєвий світ абсолютно різних людей, і як типова сфера життєдіяльності соціальних груп. Так, можна вести мову про повсякденність селян, повсякденність молодих матерів, повсякденність українців тощо. І чим більш абстрактна група таких суб'єктів, тим складнішим стає завдання визначити, що саме стає їх повсякденним життям та робить їх мережу взаємодій самозрозумілою для всіх учасників. Повсякденність може розумітись як сфера нормальної, втіленої в культурних зразках, поведінки, як сума звичних взаємно-інтерпретованих дій людей, як стиль життя, як перелік сформованих соціальних практик або як тло, на якому ці практики формуються, чи як потік взаємодій у мережах, створюваних соціальними акторами.

У кінцевому підсумку, порівнюючи деякі соціологічні інтерпретації концептів повсякденності і соціальних практик, бачимо, що в різних соціологічних підходах уявлення про повсякденну діяльність та поняття соціальних практик можуть бути як дуже близькими за значеннями, так і мало не протилежними. Це протиставлення полягає в необхідності пояснення сучасної мінливої повсякденності та соціальної взаємодії в умовах глобальних та індивідуальних ризиків і, як наслідок, низького рівня онтологічної довіри в суспільстві. Раптові зміни можуть призводити до стрімкої соціальної і географічної мобільності великих груп людей, які здатні привносити власні, сформовані в інших умовах практики в нові для себе мережі соціальних зв'язків.

Окрім перенесення практик також може відбутись вимушена відмова від старих зразків або їх трансформація під тиском об'єктивних причин. Якщо такі процеси стають значимими на макрорівні суспільних відносин, вони можуть призводити до порушень у буденних способах відтворення соціального порядку. Складність пояснення цього відтворення зумовлена змінами, навіть не стільки в соціальних інститутах чи структурах повсякденного життя, скільки в способах конструювання раціональності повсякденних дій, методах створення практик тут і зараз. Це знаходить своє відображення в соціологічній теорії, коли, наприклад, в умовах мінливої сучасності зміни в способах конструювання соціальними суб'єктами раціональності призводять до перегляду значення поняття повсякденних практик. Так, в контексті соціології повсякденності під соціальними практиками можуть розумітись як нерerefлексовані дії, що утворюють тло міжсуб'єктних взаємодій тут і зараз, так і усвідомлювані форми поведінки, які тільки вбудовуються в повсякденність. На нашу думку, перша з цих двох

точок зору на соціальні практики залишається релевантною і в умовах суспільства пізнього модерну, оскільки навіть екстремальна нестача онтологічної довіри в сучасному суспільстві залишає місце для прогалин між зв'язками в соціальних мережах – нерефлексованого і самоочевидного тла повсякденних відносин соціальних акторів. Інша позиція, за якої під соціальними практиками повсякдення розуміються рефлексовані способи дії, натомість, зважає на зміни в характері самої повсякденної реальності в сучасному суспільстві і здатна описувати її практичний вимір як одночасно непроблемний та нестійкий.

Список використаних джерел:

1. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии [Текст] / П.Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 3-13;
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности [Текст] П.Бергер, Т.Лукман ; пер. с англ. Е. Буткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Гарфінкель Г. Дослідження з етнометодології / Гарольд Гарфінкель; переклад з англ. В. Й. Шовкун. – К.: КУРС, 2005. – 340 с.
4. Бурдьє П. Практический смысл. – С.-Пб.: Алетейя, 2001. – 564 с.
5. Gane N. The Future Of Social Theory. – London, Continuum, 2004. – 222 p.
6. Бауман З. Текущая современность – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с.
7. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на западе. Антология // Под редакцией В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. С.101-122.
8. Склярєнко К. О. Руйнування повсякденності як актуальна практика в умовах нової сучасності / К. О. Склярєнко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - 2014. - Вип. 20. - С. 47-51.
9. Волков В. Теория Практик / В. Волков, О. Хархордин. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с.
10. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение // Тезис.Т.1. -1993.- Вып.- 1.- С.24-40.
11. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социологос: социология, антропология, метафизика. Вып. 1 – М.: Прогресс, 1991.
12. Латур Бруно. Пересборка социального. Введение в акторно-сетевую теорию. Пер. с англ. И. Полонской; под ред. С. Гавриленко. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 382 с.
13. Божков О.Б. Повседневность и практики: к уточнению понятий / Социологический журнал. 2014. № 4. С 133–154
14. Иванов Д. К теории потоковых структур / Д.В. Иванов // Социологические исследования. – 2012. – № 4. – С. 8-16.

Отримано 11.03.2017